

Középkori és neolatin források Janus Pannonius dicsköltményeiben*

A modern Janus Pannonius-filológia HUSZTI JÓZSEFTŐL¹ kezdve igen nagy hangsúlyt fektetett Janus antik forrásainak kimutatására az egész életművében, különös tekintettel az epigrammákra² és az elégiákra³.

Panegyricus-költészetének forrásait illetően közismert⁴, hogy Janus legfőbb mintája a klasszikus epikus szerzőkön kívül (Vergilius, Ovidius, Statius, Silius Italicus, stb...) a 4-5. század fordulóján alkotó Claudianus⁵ volt.

A további vizsgálódások alapján ki lehet jelenteni, hogy a Trecento⁶ és Quattrocento idején alkotó, ismertebb itáliai kortárs auktorok, például Tito Vespasiano Strozza vagy Basinio da Parma, stb... igen nagy idézettségben jelennek meg Janus költeményeiben.

Szinte semmilyen figyelmet nem kaptak ellenben sem a középkori-keresztény szerzők művei, sem pedig a középkori eposzok, mint lehetséges források. Janus Pannonius kritikai kiadásának⁷ harmadik kötete, a *Panegyrici* készülő munkálataiban a feladatom az egyes dicsköltményekben megjelenő klasszikus, keresztény, középkori és neolatin párhuzamos helyek feltérképezése. Kutatásaim során feltűnt, hogy Janus dicsőítő költeményeiben – a klasszikus és a neolatin szerzők művei mellett – meglehetősen hangsúlyosan jelennek meg egyes középkori és keresztény átvételek is, különös tekintettel például Prudentiusra, és a 10. századi, *Waltharius*, *manu fortis* c. hőskölteményre, amelynek magyar vonatkozásai is ismertek. A klasszikus szöveghelyeket teljesen mellőzve, a jelen tanulmányomban kizárólag néhány középkori és reneszánsz forrással szeretnék foglalkozni, hogy ezek behatőbb vizsgálatával újabb adalékot nyújthassak Janus Pannonius életművének árnyaltabb értékeléséhez.

Előjáróban néhány szó azokról a Janus-dicsköltményekről, amelyeket a jelen dolgozatomban témája kapcsán alaposabb filológiai vizsgálatnak vettem alá: mindegyik panegyricus Janus ferrarai korszakában, Guarino da Verona iskolájában íródott, és igen erősen érződik rajtuk egyrészt a humanista iskolákban tanuló költő-növendékekre jellemző „imitatio” (utánzás) és „aemulatio” (versengés) gyakorlata⁸, valamint a kor politikai viszonyai, amelyek Janus magánéletét is mélyen érintették.

A költemények témája és történelmi háttere a Janus-filológia számára meglehetősen ismert⁹, így ezeket a kérdéseket csupán érintőlegesen szeretném említeni. Ugyanez vonatkozik az antik eposz műfajának középkori és reneszánsz recepciójára, különös tekintettel az eposz politikai funkciójára és a műfaji jellegzetességeire, hiszen erről a témáról rendkívüli mennyiségű szakirodalom¹⁰ áll rendelkezésünkre.

Az első, általam vizsgált mű nem sorolható a dicsőítő költemények sorába, inkább tekinthető egyfajta ifjúkori újjgyakorlatnak, ez az *Eranemos*, avagy a *Szelek versenye*, lényegében az epikai elemek megjelenésének ellenére inkább retorikai mű, ugyanis a négy fő szélirányt megszemélyesítő mitológiai alakok, Eurus (keleti szél), Auster (déli), Zephyrus (nyugati) és Boreas (északi) versengenek azon, hogy melyikük az erősebb, azonban ténylegesen nem, csupán gondosan felépített szónoki beszédekkel kelnek bírokra. A szöveg forrásait és antik párhuzamait, keletkezésének feltételezett körülményeit már a múlt század első harmadában jól ismerte a szakirodalom¹¹.

A következő panegyricus a *Carmen pro pacanda Italia ad imp. Caes. Fridericum III.* (Frigyes császárhoz Itália megbékítéséért) címet viseli, és születésének körülményeit tekintve szoros

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatásával készült

¹ HUSZTI 1931.

² BAKOS 1935.

³ KARDOS 1971: 183-194.

⁴ HORVÁTH 1975: 337-389.

⁵ URBÁN 1975: 397-405.

⁶ MANN C. N. J. 1971: 217-224.

⁷ MAYER – TÖRÖK 2006., 2014.

⁸ DOLBY 1992: 320-323. Laura M.

⁹ THOMSON 1988.

¹⁰ BÉKÉS 2006.

¹¹ PAIS 1910: 760-776.

összefüggésben áll az Anjou Renéhez írt dicsőítő költeménnyel. A *Pro pacanda Italia* címen emlegetett költemény közvetlen előzménye az 1452. esztendő januárja, amikor III. Frigyes német-római császár Itáliába érkezett, hogy menyegzőt üljön, és hogy megkoronázzák. Az utazása során Ferrarát is útba ejtette, ahol a város és a kor jeles humanistái fényes fogadtatásban részesítették, maga Guarino is szónokolt előtte ékes latinsággal. Janus viszont aligha olvashatta fel versét közvetlenül a császárnak, azt feltehetően Janus nagyhatalmú párfogója, Jacopo Antonio Marcello velencei patrícius továbbíthatta később az uralkodónak. Janus költeményének első része Frigyes császár dicsérete, amely észrevétlenül átvált a megszemélyesített Itália zokogásába, aki felpanaszolja, hogy Itáliát nem külső ellenség, hanem belharcok fenyegetik, és Frigyeset kéri, hogy vessen véget a testvérvizálynak.

Ugyancsak Marcello felkérésére alkotta meg Janus az Anjou Renére írt költeményét, amelynek interpretációjához elengedhetetlenül szükséges René restaurációs törekvésének és a kor politikai viszonyainak ismerete¹². Nagyon röviden: Nápolyi Johanna, miután előzőleg örökbe fogadta Aragóniai Alfonzot, 1435-ben bekövetkezett halálakor mégis inkább Anjou Renére hagyta a királyságot, és ez a tette az elkövetkezendőkre nézve megalapozta az Anjou és az Aragóniai ház hosszadalmasan vívott háborúit Nápoly és Szicília megszerzéséért. René ebben az évben még III. Fülöp burgundiai herceg fogságában sínylődött, így maga helyett feleségét, Izabella lotharingiai hercegnőt küldte harcba, aki derekasan helyt is állt férje megérkezéséig. A háború viszont egyre sikertelenebbé vált René számára, mígnem 1442-ben fel kellett adnia, és vissza kellett vonulnia Provance-ba. A harcok idején azonban igen szoros kapcsolatokat ápolt az észak-itáliai humanistákkal, köztük Marcellóval, akinek – hivatalosan, velencei előjáróként, hazája képviselőjeként az Aragóniai ház mellett kellett kiállnia, magánszemélyként mégis Renét támogatta. Janus René- (avagy Renatus-) panegyricusa három, egyenként több mint 300 hexamaterből áll¹³, és ahogyan feltételezni lehet, a téma lényegében Anjou René erkölcsi és harci erényeinek felmagasztalása, kezdve egészen az Anjou-k dicső családfájától, René morális erényeinek ecsetelésén át egészen a hadvezéri zsenialitásának bemutatásáig, és ilyen értelemben, mint általában az összes humanista dicsőköltemény, egyfajta biográfiaként is olvasható¹⁴.

Az utóbbi két műben minden adott tehát ahhoz, hogy témájával és műfajával eposzi magasságokba emelkedhessen, és mint ilyen, megfelelő mintákra lelhessen mind az antik, mind a középkori, mind pedig a reneszánsz eposzt illetően. Az antik szöveghelyek janusi recepciójával már előző tanulmányaimban többször is foglalkoztam, most pedig, a szövegek részletes elemzése során feltűnt, hogy Janus szövegei nem mentesek a középkori, sőt a kortárs reneszánsz alkotásokra vonatkozó allúzióktól sem. Természetesen a reneszánsz eposz nem értelmezhető az antik és a középkori minta nélkül, csak éppen a Quattrocento humanista költőinek szellemében eddig Janus szövegeit az antikvitás tükrében értelmeztük – követvén azt az elméletet, miszerint a reneszánsz filológus-költő meg akarja fosztani az eredeti, ókori szöveget a ráakódott középkori zavaró sallangoktól, és az antikvitást a maga teljességében kívánja újjáéleszteni – ezért a forráskritikát alkalmaz, majd tökéletes latinsággal, a műveket nem csupán utánozva, de azokkal versengve is, újakat alkot.

Csak hogy, Janus költeményeinek behatóbb elemzése folyamán találtam átvételeket, mind szó szerinti, mind pedig tematikus egyezéseket több középkori és kortárs szövegből is, ezek közül a legnagyobb arányban Prudentius *Psychomachia*-ja, a *Waltharius manu fortis* c. eposz, a *Gesta Roberti Wiscardi*, Alcuin versei és Petrus de Ebulo eposzának szöveghelyei bukkannak fel. Az értelmezés szempontjából fontos, hogy ezek a *locusok* közvetlen, avagy közvetett átvételek-e Janus szövegeiben. A művekben mindkét fajtára találunk példát, így egészen bonyolult szövevényét is felfedezhetjük az antikvitásból kiinduló, a középkoron átívelő és a reneszánsz Quattrocentójába megérkező idézetek kontextusának.

A Janusnál megtalálható középkori szövegek elemzésénél az első szempont a műfaj azonosságából és a téma hasonlóságából adódó ekvivalencia, másképpen szólva, a műfaj jellegzetességei egyértelműen meghatározzák a témát mind az eredeti művekben, mind pedig Janus költeményeiben, így alapfeltevésként leszögezhetjük, hogy költőnk nagyrészt epikus művekből merített ihletet a panegyricusok megírása során.

¹² MARGOLIS 2016.

¹³ A költemény második felét Szabó Géza fedezte fel Nápolyban, vö.: SZENTMÁRTONI 2010: 5-31.

¹⁴ BIRNBAUM 1998: 37-40. és: BIRNBAUM 1981.

Claudius Claudianus mellett – akinek eddig óriási jelentőséget tulajdonítottak Janus ihletői között¹⁵ – a késő császárkori irodalom egy másik, még hozzá keresztény - képviselője is felsejlik Janus dicsőkölteményeiben, ő pedig Prudentius.

Eddig nem sok figyelmet kaptak költészetének keresztény gyökerei - néhány elégiájától eltekintve¹⁶ – az volt ugyanis az általános felfogás, hogy noha Janus Magyarországon fényes egyházi karriert futott be, mégis Guarino egyik leghíresebb tanítványaként a pogány szerzők többségét tanulmányozta és tekintette mintának, - ismét hangsúlyozandó természetesen, hogy azért bizonyos keresztény auktorok hangsúlyt kaptak Guarino tanmenetében¹⁷ is, mint pl. Augustinus. Janus azonban mégiscsak a középkori Magyarországról származott, amely gondolkodásmódját is meghatározhatta, ezen felül pedig számításba kell venni, hogy a reneszánsz nem szerette a középkori skolasztikát, viszont az antik patrisztikát annál inkább.¹⁸

Prudentius mint forrás leginkább a *Psychomachia* (*A lélekért vívott harc*) c. eposza kapcsán merült fel. Ez a mű egy 915 hexameterből álló allegorikus keresztény eposz, amelyben a perszifikált krisztusi erények vívnak ádáz csatákat a pogány bűnökkel, és a háború a keresztény erények győzelmével végződik. A téma - az allegorikus harc - adott, és Janus, ha nem is a konkrét csataleírásokat, a keresztény erények elnevezését viszont közvetlenül alkalmazta a panegyricusok hőseinek jellemzésénél. Ki kell emelni, hogy Prudentius maga is egy antik műfajt, azt eposzt hívta újra életre, viszont megtöltötte azt allegorikus tartalommal, amely a későbbi keresztény eposzok mintaképévé avatta. A művet komplex, többretegű jelentéstartalmak alkotják, amelyek szintézisének figyelembevételével lehetséges csupán a költemény interpretációja¹⁹. Lássunk erre egy olyan példát, amelyet Janus közvetlenül Prudentiustól vesz át:

1. táblázat

Sincera Fides = az Igaz Hit

Jan. ad Ren. 1,154-155 ford. Szabó Géza	Prud. psych. 803
TÉMA	
Ludovicus intelmei Renatushoz: milyen erényekkel kell bírnia jövendő uralkodónak, és milyen bűnöktől kell tartózkodnia	Az erény és a bűnök csatája mikrokozmosz (azaz az ember bensőjében zajló) de egyben makrokozmosz (az objektív, egyetemes világvetem színjén is) zajlik
LATIN EREDETI	
Huic comes accedat purae moderatio mentis // Ac vere sincera fides, fuge nomen avari	Hunc sincera Fides simul et Concordia, sacro // foedere iuratae Christi sub amore sorores // conscendunt apicem
MAGYAR FORDÍTÁS	
Ehhez józan mérséklet társuljon, a tiszta // és egyenest jellem (= igaz hit), ne ragadjon rád a fukar név	Erre a csúcra az Igaz Hit és az Egyetértés, szent szövetségben a Krisztus szeretetének zászlaja alatt felesküdt nívók jutnak fel

Közvetett átvételek a következők:

¹⁵ FENICZY 1943.

¹⁶ KISS FARKAS 2000: 104-109., és KOCZISZKY 1981: 192-209.

¹⁷ GUARINI 1975. és SABBADINI 1896.

¹⁸ KARDOS 1973: 1-2.

¹⁹ HAJDU 1994: 140-148.

2. táblázat

Ne trepdate = „Ne féljete”-motívum

Jan. ad Ren. 2,78-81 (ford. Szabó Géza)	Verg. Aen. 9,114 (ford.: Lakatos István)	Prud. psych. 699
TÉMA		
René visszatér a harcba, és Nápoly ostroma előtt beszédet tart katonáinak	Az Istenanya leszáll az égből, hogy ne féljenek a trójaiak, mert hiába akarja Turnus felgyújtani a hajókat, azok nem égnek el, hanem nimfákká változnak	Aki Krisztusban hisz, ne féljen és ne kételkedjen
LATIN ERERDETI		
O, saepe magnis in ipso me teste periclis // spectati iuvenes, o praestans robore sanguinis // ne trepdate, precor. Non nos delere parantes // sic sensere dei!	Ne trepdate meas, Teucro defendere navis // neve armate manus, maria ante exurere Turno quam sacras dabitur pinus. vos ite solutae // ite deae pelagi, genetrix iubet	Addubitas ne te tuus umquam deserat auctor? // Ne trepdate homines, vitae dator et dator escae est //
MAGYAR FORDÍTÁS		
Ó jeles ifjak, kik helyt álltatok annyi veszélyben // mit magam is tanúsíthatok, ó bátor, kitűnő vér! // Csak nyugalom (=ne remegjete) Nem azért óvtak meg az istenek eddig // Hogy most elpusztítsanak!	Teucrok, gályahadam ne rohanjatok óvni remegve // kardot fogni se kell, Turnus tűzárral a tengert // inkább töltheti el, mint szent fáim. No de útra // mélyvizi istennők, én mondom, anyátok	Kételkedsz talán, hogy esetleg elhagy a Teremtő? // Ne féljete, emberek, ő adja az életet és az ételt is

Újabb közvetett párhuzam, ezúttal Silius Italicus közvetítésével: per sylvas, per saxa ruit – a hanyatt homlok, ill. árkon bokron át menekülés, rohanás érzékeltetése

3. táblázat

Per sylvas, per saxa ruit = Árkon-bokron át menekülés

Jan. ad Ren. 2,227 (ford. Szabó Géza)	Sil. 16,4-8	Prud. hymn. 11,115
TÉMA		
Renatus kiáll a sánkra, és harcra hívja ellenfelét, ám az már a beszédétől megrémül, és árkon-bokron át menekül	Hannibal elveszíti Bruttiumot (Calabria) és visszavonul, mint dült bika az erdőn át rohanva	Hyppolitus mártír halálára írt himnusz, a jelenet, amikor a lovak elragadják, és árkon bokron át húzzák maguk után a testét
LATIN ERERDETI		

Continuo dictis percussus talibus hostis // Praecipiti dat terga fugae. Rex arce potitur // cervus ut audito Massyli murmure monstri // per sylvas per saxa ruit	... perque ardua cursu // saxa ruit, sternit silvas rupesque laccessit ...	Per silvas per saxa ruunt, non ripa retardat
MAGYAR FORDÍTÁS		
Rögtön az ellenfél rettenve legott e beszédtől // hátra sietve hanyatt-homlok fut. A vár a királyé // Massylus szörny morgását, hogy hallja a szarvas // szirteken, erdőkön szalad át	Nehéz léptekkel a sziklák közé rohan, ledönti a fákat, nekiront a szirteknek	Erdőkön, sziklákon át rohannak, a folyó sem késlelteti őket...

Nem Prudentius azonban az egyetlen késő császárkori keresztény szerző, aki megjelenik Janus műveiben: találunk példákat Paulinus Nolanus, Sedulius, és Sevillai Izidor szövegeinek allúziójára is.

Nézzünk azonban most egy további, Janusnál szintén megjelenő műfajt, amely ugyancsak nem értelmezhető az antik gyökerek nélkül, ez pedig a hexameterekben írt középkori hősköltemény. Janus Pannonius szempontjából egyelőre csupán a 10. és 11. században keletkezett két konkrét művel szeretnék foglalkozni, amelyek tekintetében egyértelmű bizonyos passzusok kölcsönvétele. Az első a kora középkori népvándorlás hatására született népköltészeti alkotásnak egy 10. századi feldolgozása, amely *Waltharius manu fortis* címen vált népszerűvé, és terjedt el az egész művelt Európában. A mű számos magyar vonatkozást is tartalmaz. Írásos változatát még 920 előtt egy Ekkehard nevű sankt-gallen-i szerzetes készítette el először, és művét Erchenbald strassbourgi érseknek ajánlotta. Később, 1060 körül, egy másik, szintén Ekkehard nevű pap átdolgozta, kijavította az eredeti szöveg latinságának hibáit, és kiirtotta belőle a germanizmusokat, így jött létre a ma ismert változat.

A hősköltemény témája a burgundi mondakörhöz kötődik, és rokonítható a Niebelung-énekekkel. Az eposz azt beszéli el, hogy az Attila hun fejedelem udvarában gyermekkorától fogva túsul tartott akvitániai királyfi, Walter, szerelmével Hildegunddal és Attila kincseivel megrakodva hogyan szökik meg, hogy végre hazatérjen atyja várába. Az úton Günther frank király megtámadja Waltert, ellene uszítja gyermekkori túsztársát, a frank udvarba már korábban visszatért Hágent, és magának követeli a kincseket. Walter egyenként mérkőzik meg az ellene küldött vitézekkel, és mindet legyőzi, majd utolsóként régi barátjával, Hágennel és magával Günther királlyal kell megküzdenie. Hagen és a király legyőzetnek, Walter pedig szerelmével végre hazatérhet. Előre kell bocsátanom, hogy sajnos konkrét adatunk nincs azt illetően, hogy Janus, esetleg Guarino és köre tarthatta-e kezében a *Waltharius* írásos változatát, de az átvételek hasonlósága alapján feltételezhetjük, hogy Janus ismerte a szöveget. Nézzünk erre példákat! A következő táblázat Janusnál és a *Waltharius*-ban egyaránt előforduló vergiliusi átvételeket mutat, amelyekben a főhős fegyvert ragad, hogy példát mutasson harcból, vagy hogy bajba jutott társai segítségére siessen.

4. táblázat

A „tela ferens” változatai

Jan. Ren. 2,31-35 (ford.: Szabó Géza)	Verg. Aen. 2,213-216 (ford.: Lakatos István)	Verg. Aen. 12,465 (ford.: Lakatos István)	Walth. 2,623-628 (ford.: Tulok Magdolna és Makkay János)
TÉMA			
Johanna nápolyi királynő halála után René igényt tart a trónra Aragóniai Alfonzzal szemben, ám fogságba esik. Helyette felesége, Izabella királyné harcol	Laokoón és gyermekei halála: a két tengeri kígyó először a két fiút, majd a fegyverrel segítségükre siető apjukat támadja meg	Aeneas a maradék trójaiakkal harcot vív Latiumért. Aeneas és Turnus harca, Aeneas üldözőbe veszi Turnust	Günther biztatja Hagent, hogy támadjon Walterre, ám az ellenáll: elmondja neki látomását: ha megteszik, Güntherre medve támad, és a fegyverrel segítségére

			siető Hágén is megsebesül
LATIN EREDETI			
At regina tribus pontum permensa carinis // invenit externam Campano in littore classem // hic unam fusis intercipit hostibus alnum // Te pariter, Caieta, rapit. Spectare iuvabat // ipsam exhortantem socios ac tela ferentem	... illi agmine certo // Laocoonta petunt; et primum parva duorum // corpora natorum serpens amplexus uterque // implicat et miseros morsu depascitur artus // post ipsum auxilio subeuntem ac tela ferentem // corripunt spirisque ligant ingentibus ...	Ipse neque aversos dignatur sternere morti // nec pede congressos aequo nec tela ferentis // insequitur: solum densa in caligine Turnum // vestigat lustrans ...	Visum quippe mihi te colluctarier urso // Qui post conflictus longos tibi mordicus unum // crus cum poplite ad usque femur decerpserat omne // et mox auxilio subeuntem ac tela ferentem // me petit atque oculum cum dentibus eruit unum
MAGYAR FORDÍTÁS			
Három bárkával kelt át Izabella a vízen // és idegen flottára talált Campania partján // egy pöttöm ladikon – miután szétszórta az ellent // elfoglalta Gaetát is. Páratlan a látvány // hogy buzdítja a harcosokat, hogy hordja a fegyvert	... eközben a hullők // Laokoónra, azaz kicsi két gyerekére vetődnek // nyílegyenest, és átfonván testük gyűrűikkel // szánandó, csöpp tagjaikat tépdeseve lemarják; // majd az atyát, ki rohan fegyverrel védeni őket // fojtják rémséges hurokba	Ám szaladót nem méltat most agyonütni a bajnok, // sem gyalog összecsapót, vagy rá kelevézt kihajítót // nem kerget, csak Turnus, akit nyomon üldöz a porban	Álmomban láttalak téged egy medvével birkózni // mely hosszú küzdelemben lábadat egyetlen harapással // térdkalácsoddal együtt combodról letépte // Mikor meg segítségemre rohantam, ragadva lándzsát, // Rámtámadt, egy szemem néhány fogammal kiütötte

A következő ábra példát hoz egy tipikus csatajelenetre, amikor egy harcost, vagy egy allegorikus alakot keresztüldöf a lándzsa:

5. táblázat

Transverberat hasta = „Keresztüldöfi a lándzsa”

Jan. Ren. 2,132 (ford.: Szabó Géza)	Ilias Latina 427-428	Sil. 7,672-673	Walth. 2,702-704 (ford.: Tulok Magdolna és Makkay János)
TÉMA			
René harca Nápolyért; csatajelenet	Csatajelenet: Odiust lándzsával leterítik	Csatajelenet: Carmelus és Hampsicus harca	Szkaramund és Walter harcolni készül, előtte még megpróbálják egymást meggyőzni szóval
LATIN EREDETI			
Quo tremebunda diem transverberat hasta volatu	Infelix Odius, quem vastae cupidis ictu // sternit et ingenti scapulas transverberat hasta	Hunc longa multa orantem Carmelus et altos // mutantem saltu ramos transverberat hasta	Ille dehinc: „si convincar, quod proelia primus // temptarim, seu quid merui, quod talia possim // iure pati, absque mora tua me transverberet hasta”
MAGYAR FORDÍTÁS			
Átdöfi reptében rettentő lándzsa a nappalt	Boldogtalan Odius, akit roppant dárda ütésével leterít és lapockáját hatalmas lándzsával szúrja át	Hosszan és sokat könyörgött, de Carmelus őt, aki a magas ágak közöt rejtőzött, lándzsával keresztül döfte	Erre fel Walter: „Ha meggyőznél arról, hogy én szálltam // harcba először, vagy joggal vár most szenvedés itt rám //

			Késedelem nélkül járja át akkor testemet lándzsád”
--	--	--	---

Az alábbi táblázatban láthatjuk, hogyan került Vergiliustól kiindulva Ovidiuson át a „sebosztó/halálosztó” kifejezés = vulneris auctor a *Waltharius* és Janus szövegébe.

6. táblázat
Vulneris auctor = „Seb okozója”

Jan. pro p. Italia 191-195	Verg. Aen. 9,745-748	Ov. met. 8,417-419 (ford.: Devecseri Gábor)	Walth. 2,795-797
TÉMA			
A megszemélyesített Itália panaszkodik, hogy nem külhoni ellenség pusztítja, hanem önnön maga azaz saját népei törnek vesztére	Csatajelenet, Iuno felbuztatja Turnust, hogy Aeneas távollétéban rontsanak a trójaiakra	A Calydoni vadkan elejtése	Günther parancsára Hadavart készül küzdeni Waltherral, eleinte szavakkal támad, és megígéri neki, hogy meg fogja sebezni
LATIN EREDETI			
Nec tamen (ut pudeat mea me deplangere damna // vulneribus nostris peregrinum asseribimus hostem // plus me barbaricis laesere domestica damnis // vulneris auctor ego; proprio male sana quid ultra // confodior gladio? memet mea dextra (nefandum))	... vulnus Saturnia Iuno // detorsit veniens portaeque infingitur hasta // “At non hoc telum, mea quod vi dextera versat // effugies, neque enim is teli nec vulneris auctor”	Stridentemque novo spumam cum sanguine fundit // vulneris auctor adest hostemque inritat ad iram // splendidaque adversos venabula condidit in armos	Numquid et iste putas astu vitabitur ictus // quem proprius stantis certo libramine mittit // dextra manus? neque enim is teli seu vulneris auctor.
MAGYAR FORDÍTÁS			
És nem külhoni ellenség (röstellem a károm // egyre siratni, de kell) okozója nehéz sebeimne // barbároknál jobban bánt a saját ivadékomb // én vagyok, én a sebosztó, esztelen én döföm önnön // kardvasamat keblembé	Ám lankasztja a szél szálltát, sáturnusi Iuno // eltéríti hegyét, kapujukba hatol csak a kopja // “Most pedig azt kísértjük meg, mit e kar fog erősen // nem kerülöd ki, e penge különb, de ki üt vele, szintén	... míg dül-fül, pörgeti testét // új vérömléssel sziszegő tajtékot okádva // ott terem ő, ki ütötte sebet, s még szítja a mérgét	Azt hiszed, ügyesen túléled majd e csapást is // amit biztosan lendülő jobbom küld neked itt most? // Más ez a fegyver és rögvést ez üt majd sebekeket rajtad

Az alábbi táblázat szintén többretegű kontextust sejtet: a tipikusan keresztény „Mindenható atya” = Omnipotens genitor) kifejezés Vergiliustól ered, és az általam vizsgált összes auktornál megjelenik:

7. táblázat
Omnipotens Genitor = „Mindenható Atya”

Jan. pro p. Italia 255-256	Verg. Aen. 10,665-669	Prud. hymn. 13,53-56	Paul. Nol. carm. 4,1-5	Walth. 1,1-12
TÉMA				
A mindenható atya – a belviszályok miatt büntetésképpen – dögvészt küld az	A latinok és a trójaiak harca folytatódik: Turnus Aeneas ködalakja után rohan	Szent Cyprián a fogságban a mindenható atyához imádkozik	Reggeli imádság a mindenhatóhoz	A szerző a művét a mindenható kegyelmébe ajánlja, és kéri, óvja a patrónusát

italiai földre				
LATIN EREDETI				
Omnipotens genitor nostras commotus in urbes // misit ob infandas caedes et bella cruenta	Cum Turnum medio interea fert aequore turbo // respicit ignarus rerum ingratusque salutis // et duplicis cum voce manus ad sidera tendit // “Omnipotens genitor, tanton me crimine dignum // duxisti et talis voluisti expendere poenas?”	Clausus in his specubus sanctus Cyprianus et catena // nexus utramque manum nomen patris invocat supremi // “Omnipotens genitor Christi deus et creator orbis ...	Omnipotens genitor rerum, cui summa potestas	Omnipotens genitor, summae virtutis amator // ... praesul sancte dei, nunc accipe munera servi // quae tibi decrevit de larga promere cura // peccator fragilis Geraldus nomine vilis ...
MAGYAR FORD.				
... most városainkra // dögvészt küldött égi atyánk, büntetni a szörnyű // gyilkosságokat és a vérontó háboruinkat	Míg ezalatt Turnust a vihar tengerre ragadja // hátratekint, de nem érti, mi ez, hálát nem is érez// így szól hát, kezeit felemelve a csillagos égre: “Óh atya, messzeható, mily vétket vélsz vaj’ e szívben // hogy méltónak ilyen rémes lakolásra találtál	Barlangba zárva szent Cyprián, mindkét keze megkötözve, a legfőbb atya nevét szólítja, “Krisztus mindenható atyja, isten, a világ teremője ...	A dolgok mindenható teremője, akié a legfőbb hatalom	Mindenható Teremtőnk, pártolója igaz erénynek // ... Tiszteletes papja az Úrnak, szolgáltnak művét fogadd el // gondosan hosszú munka után úgy látja, hogy most már // eléd is állhat a gyenge nyomorult, bűnös Gerladus

Végül pedig vizsgáljuk meg, hogyan jelenik meg Janus szövegeiben a *Gesta Roberti Wiscardi*, amely műfaját és témáját tekintve is szorosan kötődik a Janus-féle, Nápolyért vívott csaták ábrázolásához. A szerző, Guillelmus Apuliensis a 11-12. sz. fordulóján élt, és kb. 1095 és 1099 között írta meg történelmi öt könyvből álló hexamateres eposzát Roberto il Guiscardo (Robertus Wiscardus) hőstetteiről, valamint a normannok dél-italiai hadjáratairól, egészen az első bejövetelüktől fogva Wiscardus haláláig (1085). Az eposzban a normannok mint Dél-Itália jogos örökösei jelennek meg, akik legitim harcot folytatnak a terület megszerzéséért a bitorló bizánciakkal szemben.

A szövegegyezések közül az alábbi táblázat a főhős erényeinek dicséretét (= igazságos szigor) tartalmazza. Ugyanazt a kifejezést megtaláljuk Claudianusnál, a Gestában, majd Janusnál is:

8. táblázat

Servare rigorem = Megőrizni az igazságos szigort

Jan. ad Ren. 1,149-154	Claud. Olybr. Prob. 1,38-41	Guil. Apul. Wisc. 5,257
TÉMA		
Ludovicus intelmei fiához, Renatushoz	Probinus erényeinek dicsérete	Az elhunyt salernói Gergely pápa erényeinek dicsérete
LATIN EREDETI		

Prima tuo pietas radicem in pectore figat // dignas quippe vices mortalibus aequa rependunt // numina, respiciunt sanctos, odere profanos // Post hanc iustitiae studeas servare rigorem // sed semper blanda cum mansuetudine mixtum	...virtutibus ille // fortunam domuit nunquamque levantibus alte // intumuit rebus; sed mens circumflua luxu // noverat intactum vitio servare rigorem	Vir venerabilis hoc in tempore papa Salerni // Gregorius moritur, quem nec persona, nec auri // unquam flexit amor // iustum servare rigorem // semper proposuit
MAGYAR FORDÍTÁS		
Elsőként szívedben a jámorság gyökerezék // Mindig méltóképp viszonozza az ég a halandók // hódolatát, és gyűlöli azt, aki nem vet ügyet rá // Másodikul törekedj az igazság tisztelésére // Óvd szigorát, de az irgalmasság tartsa a gyeplőt	Erényeivel megszelídítette a Szerencsét, ám soha nem vált felfuvalkodottá sikerétől, és habár gazdagság övezte, lelkét meg tudta őrizni büntetlennek, és meg tudta óvni szigorát.	Ebben az időben hunyt el a salernói Gergely pápa, tisztéletreméltó férfiú, akit sem ember, sem arany iránti vágy soha meg nem hajlított, és mindig az igazságos szigor megőrzését tűzte ki célul

A következő csatajelenetet (= a főhős az ellenség közepébe ront) ábrázoló szövegazonosság Petrarcan keresztül érkezett Janus és a kortárs Antonio Beccadelli műveibe:

9. táblázat

Medios ... in hostes = „Az ellenség közepébe ront”

Jan. ad Ren. 1,330-331	Guil. Apul. Wisc. 1,383-384	Petr. Afr. 3,599	Becc. eleg. var. 15,85
TÉMA			
Renatus személyesen harcol: az ellenség sűrűjébe ront, és halálos csapásokat mér rájuk	Csatajelenet: Gualterus szintén az ellenség közepébe ront	Csatajelenet: a római harcos az ellenség sűrűjébe veti magát	Csatajelenet az itáliai belharcok (Aragóniaiak harca Nápolyért) témaköréből: a hős az ellenség közepébe ront
LATIN EREDETI			
Ille autem medios longe progressus in hostes // plurima letali sternebat corpora ferro	Proripitur subito medios Gualterus in hostes // Normannos hortans ad bella redire fugaces	... mox magna precatus // numina devotum medios se misit in hostes	Dum vir Caesareus medios directus in hostes
MAGYAR FORD.			
... s ő behatolva az ellenség közepébe // gyilkos kardja vasával rengeteget leterített	Előretör hirtelen Gualterus az ellenség sűrűjébe, és a menekülő Normannokat biztatja, hogy térjenek vissza a csatába	Majd a nagy istenekhez könyörögve, önmagát kegyeikbe ajánlva az ellenség közepébe veti magát	Míg a cézári férfiú az ellenség közepébe indul

Konklúzió: A bemutatott példák mellett számos egyéb allúziót is találunk Janus szövegeiben, amelyek igazolhatóan a fent bemutatott művekből és más, e helyen nem említett költeményekből származó átvételeknek nevezhetők. A hivatkozott művek mellett találtam még megfeleléseket Janusnál a következő keresztény, középkori és kortárs szerzők munkáiból, ám kisebb arányban:

10. táblázat
Egyéb szerzők megjelenése Janusnál

1-8. sz. Pogány és keresztény szövegek	Középkori hősköltemények	Reneszánsz, neolatin	Reneszánsz, neolatin
Laus Pisonis (1. sz.) Reposianus (3. sz.) Avienus (3 - 4. sz.) Prudentius (348 – 413) Paulus Nolensis (354 – 431) Rutilius Namatianus (5. sz.) Sedulius (5. sz.) Theodolus (5. sz.) Isidorus Hispalensis (560 – 636) Alcuin (735 - 804) Paulus Diaconus (720 – 800)	Waltharius manu fortis (9/10 sz.) Guillelmus Apuliensis (11. sz.) Henricus Septimellensis (12. sz.) Petrus de Ebulo (1196 - 1220) Gualterus de Castellione (Walther of Chatillon) (12. sz.)	Altilio, Gabriele (1436 - 1501) Baratella, Antonio (1385 - 1448) Basino da Parma (1425 - 1457) Beccadelli, Antonio (1394 - 1471) Ferreto de Ferreti (1294 - 1337) Filelfo, Francesco (1398 - 1481) Galeotto Marzio (1427/28 - 1494/97) Guarino (1374 – 1460)	Maffeo Vegio (1407 - 1458) Moggio Moggi (1325 - 1328) Naldo Naldi (1436 – 1513) Perotti, Niccolò (1430 - 1480) Pontano, Giovanni (1429 - 1503) Ubertino Pusculo (1431 – 1469) Ugolinus Verinus (1438 - 1516) Zovenzoni, Raffaele (1431 – 1480)

A gondolatot továbbfűzve - nem csupán szó szerinti egyezésekről van szó, hanem tartalmi-gondolati párhuzamokról, azonos metaforák használatáról, illetve metrikai-verstani azonosságokról is, amelyek teljes körű bemutatása a tanulmány keretei között lehetetlennek tűnik, mindenesetre szeretném a figyelmet felhívni a téma nagyságára, és a lehetőségek feltérképezésének folytatására. Ez a rendkívül sokrétű, a különféle szövegek közötti kapcsolati minta a további kutatások számára kiindulópontot jelenthet nem kizárólag verstani, hanem tudománytörténeti szempontból is: hiszen további adalékokkal gazdagítaná tudásunkat Janus Pannonius egyébként is zseniálisan sokoldalú irodalmi, költészeti, történeti, filozófiai és tudományos ismereteit illetően.

Budapest, 2017-11-24

Dalloul Zaynab

Hivatkozott irodalom

- BAKOS JÓZSEF 1935. *Martialis a magyar irodalomban*. Debrecen.
- BÉKÉS ENIKŐ 2006. *Janus Pannonius. Válogatott bibliográfia*. Balassi Kiadó, Budapest.
- BIRNBAUM, MARIANNA D. 1981. *Janus Pannonius Poet and Politician*. Zagreb.
- BIRNBAUM, MARIANNA D. 1998. *Janus Pannonius történelemszemlélete* In: JANKOVITS LÁSZLÓ - KECSKEMÉTI GÁBOR szerk., *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 37-40.
- DOLBY, LAURA M. 1992. Az intertextualitás Janus Pannonius epigrammaiban. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, XCVI, 3, 320–323.
- FENICZY GYÖRGY 1943. Claudianus és Janus Pannonius panegyricus költészete, In: *Értekezések a magyarországi latinság köréből*, 10. Pázmány Péter Tudományegyetem Latin Filológiai Intézete, Budapest.

- GUARINI, BATTISTA 1975. De ordine docendi et studendi testo critico, Luigi PIACENTE ford., komm., Adriatica, Bari.
- HAJDU PÉTER 1994. Prudentius Psychomachiája. In: Antik Tanulmányok 38, (1994) 140-148.
- HORVÁTH JÁNOS 1975. Janus Pannonius műfajai és mintái. In: Kardos Tibor - V. Kovács Sándor szerk., Janus Pannonius: Tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. (Memoria Saeculorum Hungariae, 2)
- HUSZTI JÓZSEF 1931. Janus Pannonius. Janus Pannonius Társaság, Pécs.
- JUHÁSZ LÁSZLÓ 1968. Janus Pannonius epigrammáinak szövegkritikájához és hermeneutikájához. In: Filológiai Közlöny 14(1968), Budapest. 146-185.
- KARDOS TIBOR 1971. Toni ed echi Ovidiani nella poesia di Giano Pannonio In: R.R. BOLGAR ed., *Classical influences on European Culture AD: 500-1500. Proceedings of an International Conference held at King's College, Cambridge, April*. University Press, Cambridge. 183-194.
- KARDOS TIBOR 1973. Janus Pannonius és a középkor. In: *Filológiai Közlöny* XIX. 1-2.
- KISS FARKAS GÁBOR 2000. A Búcsú Váradtól retorikai kontextusa. Nazianzi Szent Gergely és Janus Pannonius. In: *Irodalomismeret*, XI (2000)4. 104-109.
- KOCZISZKY ÉVA 1981. Janus Pannonius: Ad animam suam. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, LXXXV. 2, 192-209. (*Reneszánsz füzetek*, 49)
- MANN, C. N. J. 1971. Petrarch and the Transmission of Classical Elements. In: R. R. BOLGAR ed., *Classical Influences on European Culture A.D. 500-1500. Proceedings of an international conference held at King's College. Cambridge, April 1969*. University Press, Cambridge. 217-224.
- MARGOLIS, OREN 2016. The Politics of Culture in Quattrocento Europe. René of Anjou in Italy. University Press, Oxford, 2016.
- MAYER GYULA – TÖRÖK LÁSZLÓ 2006. 2014. Iani Pannonii Opera quae manserunt omnia Volumen I. Epigrammata. Volumen II. Elegiae. Fasciculus 1. Seriem redigunt Stephanus Borzsák et Ágnes Ritoók-Szalay. Textus Edidit, praefatus est et apparatu critico instruxit Iulius Mayer. Similia addidit Ladislaus Török. Balassi Kiadó, Budapest.
- PAIS DEZSŐ 1910. Janus Pannonius Eranemusa és a latin klasszikusok. In: *Egyetemes Philológiai Közlöny* XXXIV. 760-776.
- SABBADINI, REMIGIO 1896. La scuola e gli studi Guarino Guarini Veronese. Galati, Catania.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA 2010. Parthenope veszedelme: Újdonságok a Janus Pannonius-filológia köréből. Napkút, Budapest. (*Értekezők – etűdök*, 2)
- THOMSON, IAN 1988. Humanist Pietas: The Panegyric of Janus Panonius on Guarinus Veronensis. Research Institute for Inner Asian Studies.
- URBÁN László 1975. Janus Pannonius Catullus-olvasmányai. In: KARDOS TIBOR - V. KOVÁCS SÁNDOR szerk., *Janus Pannonius: Tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. (Memoria Saeculorum Hungariae, 2). 397-405.

Absztrakt – English: Medieval and Christian sources in the Panegyrics of Janus Pannonius

The modern philological researches on Janus Pannonius always had a very important accent relating to the ancient sources of his texts, particularly those of the epigrams and the elegies. Regarding to the panegyrics we can establish, that his main sources had been the classical authors' epic works, like Claudius Claudianus from the 4-5th century, and we also know about the allusions on the contemporary works as the poems of Tito Vespasiano Strozza, or Basinio da Parma, etc.

The literary history at the same time has not paid attention to the Medieval and the Christian sources of Janus. The critical text of the Panegyrici is going to be published in the immediate future, and my task in the project is to chart all the possible sources from the Antiquity to the Renaissance. During my researches I realized that in Janus's eulogies – next to the classical and neolatin authors – there are so many important citations from medieval and christian works, especially the *Psychomachia* of Prudentius, the *Waltharius manu fortis* and the *Gesta Roberti Wiscardi*. A detailed study on these aforementioned works might modify the poetical and historical evaluation of Janus Pannonius.

Keywords: ancient sources, Medieval citations, Christian allusions, Waltharius, Prudentius, Gesta Roberti Wiscardi

antik források, középkori idézetek, keresztény allúziók, Waltharius, Prudentius, Gesta Roberti Wiscardi

DALLOUL ZAYNAB
Országos Széchényi Könyvtár

Absztrakt – Magyar: Középkori és keresztény források Janus Pannonius Panegyricusaiban

A modern Janus Pannonius-filológia Huszti Józseftől kezdve igen nagy hangsúlyt fektetett Janus antik forrásainak kimutatására az egész életművében, különös tekintettel az epigrammákra és az elégiákra. Panegyricus-költészetének forrásait illetően az irodalomtörténészek arra a megállapításra jutottak, hogy Janus legfőbb mintája a klasszikus epikus szerzőkön kívül (Vergilius, Ovidius, Statius, Silius Italicus, stb...) a 4-5. század fordulóján alkotó Claudianus lehetett.

Megállapították még, hogy a Quattrocento idején alkotó, ismertebb itáliai kortárs auktorok, például Tito Vespasiano Strozza vagy Basinio da Parma, stb... igen nagy idézetszámban jelennek meg Janus költeményeiben.

Szinte semmilyen figyelmet nem kapott ellenben a középkori eposz mint lehetséges forrás, jelesen a *Waltharius*, vagy Guilelmus Apuliensis *Gesta Roberti Wiscardi* c. költeménye.

Janus Pannonius kritikai kiadásának harmadik kötete, a *Panegyrici*, amelynek munkálataiban én is részt veszek, éppen most készül az ELTE klasszika-filológus professzora, Mayer Gyula irányításával. Feladatom az egyes dicskölteményekben megjelenő klasszikus, keresztény, középkori és neolatin párhuzamos helyek feltérképezése. Kutatásaim során feltűnt, hogy Janus dicsőítő költeményeiben – a klasszikus és a neolatin szerzők művei mellett – meglehetősen hangsúlyosan jelennek meg egyes középkori és keresztény átvételek is, különös tekintettel például Prudentiusra, és a fent említett két hőseposzra. A *Waltharius*nak ráadásul magyar vonatkozása is ismertek. Ezen művek behatóbb vizsgálata újabb adalékot nyújthatna Janus Pannonius életművének értékeléséhez.

Kulcsszavak:

antik források, középkori idézetek, keresztény allúziók, Waltharius, Prudentius, Gesta Roberti Wiscardi

DALLOUL ZAYNAB
Országos Széchényi Könyvtár